

Ciel van der Sluys (1903-1985)
Mijn vergeten overgrootmoeder uit Indië

Ciel van der Sluys (1903-1985)

Mijn vergeten overgrootmoeder uit
Indië

Jari Broer

Schrijver: Jari Broer

Omslagontwerp: Jari Broer

Omslagbeeld Portret van Silia van der Sluys-Klerks voor het Japanse registratiebewijs, Studio Tjen Kwang Soerabaja 1942. (Familiearchief Broer-van der Sluys)

ISBN: 9789403796116

©: Jari Broer

Inhoud

Ter inleiding	9
Het onderzoek- en schrijfproces	10
Keuzes	12
Dankwoord	13
Tot slot	14
 Opgroeien als Indo-Europees meisje in Indië, 1903-1921	 15
De vorming van een jonge vrouw	
Een meisje werd geboren	15
De omgeving van Ciel	18
Het ontslag van een trotse werknemer	25
Noodgedwongen vertrek uit Semarang	37
De weg omhoog	41
Een levensbedreigende factor in het gezin	43
Verder moeten zonder moeder	49
Een nieuw decennium, een nieuw begin	53
Leven in een geïsoleerd land	58
Op naar Kemantran	61
 Trouwen met een reden, 1921-1923	 66
Voor het eerst zelfstandig	
Partner Willem Ferdinand van der Sluys	66
Een leven na Marie	72
Keuzes maken was voor Willem niet gemakkelijk	77
Het regelen van een huwelijk op afstand	80
Van nonnie naar njonja	83
Regels voor een getrouwde vrouw	88
Dag vader, tot ooit	93
Kwaliteiten van een huisvrouw	94
Is de baby er nu al?	101
Het gezinsleven	104
 Leven op een onderneming, 1923-1927	 112
Ciel maakt bewust keuzes	
Een allesbepalende hiërarchie	112
Bouwen aan een beter bestaan	114

Opschudding in de schoonfamilie	119
Een positieverbetering voor Ciel via Willem	124
Op naar het groen van Ploembon	127
Het maalfest op een onderneming	133
De mystieke wereld van Ciel	137
Ciel en de keuze voor contacten	141
Grote gebeurtenis op de onderneming	145
Staande blijven tijdens 's werelds grootste crisis, 1927-1934	149
Het hoofd koelhouden	
De charmes van de suikercampagne	149
Verschillende behandelingen in een gezin	155
Ciel en haar geloof	159
De grote wereldcrisis treft de suiker	163
Een tijd van afscheid nemen	170
Het einde van de suikertijd	174
Het leven van een pensionado, 1934-1941	181
Genieten van een vrij leven	
Het leven van een echtgenote van een gepensioneerde	181
Een nieuwe start in Blimbing	182
Ciel op haar best	187
De kinderen worden ouder	192
Terug naar de suiker	197
Afgesloten van het vaderland	199
Het einde der tijden is nabij	203
(Over)leven in een tijd van oorlog, 1941-1945	206
De vrijheid is weg	
De naderende oorlog	206
Dai Nippon als nieuwe heerser	215
Een keizerlijke verjaardag	222
Een uitvlucht op Kebon Agoeng	232
De angst voor internering	235
Ciel op instorten	238
De weg naar vrijheid is lang, 1945-1949	246
Overleven en hopen op betere tijden	

Een ander Malang dan voorheen	246
Het onvermijdelijke staat te gebeuren	253
De bevrijding	261
Een nieuw bestaan in het veranderde Soerabaja	270
De moeder der soldaten	278
Repatriëring van de eerste bekenden	282
Linnendame van het hotel	286
Uitbreiding in de familie, de volgende generatie is aan zet	288
Tabee Indië, tabee, 1949-1953	297
Op naar een nieuw thuisland	
Het nieuwe Indonesië	297
Tijd voor verandering	306
De terugkomst van Oet	312
Het moment is daar	319
Aarden in een nieuw land, 1953-1962	327
Het gemis van het oude bekende	
Op reis naar een nieuwe cultuur	327
Wennen in een nieuwe stad	335
Rust in vrede en liefde	340
Indisch in een andere stad	343
Het Haagse Indië	349
Een plaats in de familie	352
Anton heeft hulp nodig	357
Ciel, grootmoeder in een moederrol, 1962-1985	360
Een nieuwe fase in het leven	
Omgang met de kleinkinderen	360
Een brief van de Oorlogsgravenstichting	366
Een groeiende afstand tussen Ciel en Nederland	369
Drie verhuizingen in een korte tijd	373
De volgende generatie is aan zet	377
Twee indringers in de familie	381
De Albrandswaard	386
Selamat jalan Ciel, goede reis	391
Bronnen	394

Ter inleiding

Na ruim anderhalf jaar schrijven is mijn eerste boek er. Toen ik begon met het schrijven had ik nooit verwacht dat ik het zou volbrengen. Wat een proces is het geweest, met veel vragen, overdenken en reflecteren.

Op vierjarige leeftijd kreeg ik een bijzonder Indisch familie-erfstuk: een Balinees houtsnijwerk van mijn overgrootmoeder Ciel. Ik kon op dat moment nog niet weten dat het ooit onderdeel zou uitmaken van een groter onderzoek naar een voor mij onbekend familielid. Met het overlijden van mijn grootvader, begon mijn interesse naar het Indische in mijn familie te groeien. Voor het eerst maakte ik, door middel van een foto, kennis met Ciel. Ik keek in haar ogen en werd steeds meer geïntrigeerd door haar. Ik begon vragen te stellen aan familieleden. Tegenstijdige antwoorden waren het gevolg. Waar de één was positief over haar en zich mooie momenten met haar herinnerde, was de ander erg negatief. Nieuwsgierig als ik ben, bleef ik doorvragen. Helaas stond niet iedereen daarvoor open, maar zij die mij wilden helpen, zorgden ervoor dat ik een steeds beter beeld kon schetsen van Ciel.

Ieder verhaal is het waard om verteld te worden, zelfs dat van een “gewone Indische vrouw” als Ciel. Over de hooggeplaatste Hollanders, zoals de Gouverneur-Generaals uit Batavia, is al veel bekend. Het zijn de persoonlijke verhalen over de burgers, die nog zo onderbelicht zijn. De Indische cultuur is zo divers en dreigt toch in de vergetelheid te geraken, doordat de verhalen uit het dagelijks leven verdwijnen. Tussen de anderhalf en twee miljoen mensen hebben een connectie met Indië. Dit toont aan de Indië meer was dan een koloniaal project. Indië gaat over mensenlevens. Via dit boek leren we Ciel en daarmee ook het menselijk leven in Indië beter kennen.

In mijn huis is Indië nog levend. Het is terug te zien in de foto's, de spullen en zo nu en dan ook de maaltijden, maar hoeveel mensen kunnen dit nog zeggen? Om het verhaal van Ciel, en dat van een hele generatie Indo-Europeanen niet in de vergetelheid te laten raken, was het mijn doel om deze op te schrijven.

Hier had ik hulp van anderen voor nodig. In eerste instantie wendde ik mij tot mijn familie. Ik ging vooral op zoek naar specifieke verhalen en gebeurtenissen rondom mijn voorouders. Helaas kreeg ik meermaals nul op rekest en werd ik zelfs uitgelachen wanneer ik zei dat ik geen enkele negatieve herinnering had aan onder meer mijn Rotterdamse militaire grootvader (de beschrijving dekt het gevoel van velen). Wanneer ik vroeg naar Ciel, dan werd mij verteld dat ik ermee moest stoppen en de doden beter kon laten rusten.

Het door blijven gaan met schrijven was wat dat betreft makkelijker gezegd dan gedaan. Het kostte een hoop tijd en moeite om die meningen telkens van mij af te zetten en de draad weer op te pakken. Ik vroeg mijzelf af of ik wel de juiste persoon hiervoor was. Van mijn generatie ben ik zowat het enige kleinkind dat geen enkel familielid uit Indië heeft gekend. Mijn grootmoeder was de laatste en overleed nog voor mijn eerste verjaardag. Ik heb geen enkel gesprek kunnen voeren met naaste familieleden over die tijd. Mijn oudere generatiegenoten konden dat wel, maar hebben dat jammer genoeg weinig gedaan. “Waarom zou ik het moeten doen?” bleef maar door mijn hoofd gaan. Het antwoord bleef uit. Was het misschien voorbestemd?

Op en nacht was daar een droom, waarin ik bevestiging en goedkeuring vond. Ciel's nicht Oet, een vrouw die erg veel voor haar had betekend, toonde zich in mijn droom. Zij nodigde mij uit om vragen te stellen over het leven van mijn overgrootmoeder. Ik kreeg enkele antwoorden, waarna ik wakker werd. Dat, in combinatie met de reeks negatieve verhalen over Ciel, zorgde ervoor dat ik wist dat ik op de goede weg was en er vooral mee door moest blijven gaan. Ik wilde weten wie de vrouw op de foto was.

Door mijn onderzoek en vragen leerde ik Ciel steeds beter kennen. Tot mijn verrassing bracht dit proces ook meer inzicht in mijzelf. Meer dan eens werd mij verteld dat ik het “Ciel-dna” in mij had en ergens maakte dat mij trots. Trots op mijn Indische roots, maar vooral op mijn Indische overgrootmoeder.

Het onderzoek- en schrijfproces

Meermaals ben ik naar het Nationaal Archief in Den Haag gegaan om daar onderzoek te doen naar mijn Indische voorouders. Op sommige momenten wist ik waar zij zich tijdens haar leven bevond, maar kon ik

haar nergens terugvinden. Het leek bijna alsof zij nooit had bestaan of zichzelf bewust had uitgewist uit de archieven. Dit gold ook voor haar echtgenoot Willem en hun kinderen. Er waren geen aantekeningen bij de burgerlijke stand, adresgegevens ontbraken en zelfs op de interneringslijsten van het kamp in Malang, waar zij zou zijn geïnterneerd, werd zij niet teruggevonden, een onderwerp wat vooral een grote onduidelijkheid was voor haar nageslacht. Eens werd mij verteld dat zij daar een fijne tijd had gekend, terwijl anderen zeker wisten dat zij geïnterneerd was geweest. Was het een klein detail geweest in haar leven, dan had het weggelaten kunnen worden. Het behoeft geen uitleg, dat een internering van zulk belang is, dat het leven daarna geheel anders zou kunnen zijn. Uiteindelijk heb ik via memoires van haar neef kunnen achterhalen dat zij was geïnterneerd. Hij beschreef haar als de tante “die altijd in de buurt van Malang heeft gewoond”, maar meer was er niet. Veel van het verhaal is gevormd aan de hand van de herinneringen van naaste familieleden.

Dankzij hun hulp kwamen meerdere thema's aan bod. De Indische opvoeding en omgangsvormen zijn daar een groot deel van. Opgegroeid zonder moeder, in een aan lagerwal geraakt Indo-Europees gezin, zorgde ervoor dat zij haar best moest doen, om enigszins mee te kunnen draaien in de Nederlands-Indische samenleving. De naasten waar zij invloed op had, moesten eveneens extra hun best doen om te passen in het ideaalplaatje van Ciel. Het beperkte zich niet alleen tot de opvoeding van haar kinderen, maar ook haar echtgenoot, kleinkinderen en zelfs buitenstaande familieleden ontsprongen de dans niet.

Ciels gehele familiegeschiedenis heb ik onderzocht, maar, wat ik vooral heb beschreven, is dat wat direct betrekking had op haar leven. De oorlog, bersiap en repatriëring zijn op een respectvolle manier beschreven, waarbij niet alleen de nadruk ligt op de zware gevoelens rondom deze periode, maar ook de bijzondere, mooie momenten. Hierbij kan onder meer gedacht worden aan het opvangen en onderhouden van een groepje Nederlandse oorlogsvrijwilligers, voor wie zij zich omvormde tot een soldatenmoeder. Een ander soort moeder dan zij voor haar eigen kinderen was geweest.

Keuzes

Voorafgaand aan dit boek heb ik verschillende beslissingen genomen over omgaan met oude benamingen en termen, en tijdens het proces kwamen er telkens nieuwe bij. Doordat ik op verschillende momenten nauwelijks bronnen had, vooral in de Nederlands-Indische tijd, was ik soms genoodzaakt om situaties te schetsen. Deze voorbeelden zijn er vooral om de lezer een beeld te kunnen geven van wie Ciel was en wat haar bezighield. Ze zijn realistisch en passend voor haar en het tijdsbeeld.

Een tweede beslissing die ik heb genomen, is de manier van omgaan met de meningen van familieleden en bekenden van Ciel. Iedereen heeft een eigen gekleurde herinnering aan haar. Er waren nooit twee gelijke versies van een verhaal. Het boek is daarom voor een deel gebaseerd op deze gevoelens en meningen, maar daarbij heb ik gepoogd om het telkens te blijven zien door de ogen van Ciel. Het wat, hoe en waarom, waren de vragen die ik mij telkens blijf stellen. Het was hierbij nooit mijn intentie om de gevoelens en meningen van anderen teniet te doen, maar juist om het te bekijken vanuit Ciel. Er waren familie verhalen die als pijnlijk kunnen worden ervaren door anderen. Deze heb ik beschreven op een manier waarop haar intenties duidelijk waren, en waardoor een ander niet in een kwaad daglicht kwam te staan.

Een derde grote beslissing die ik heb gemaakt, is het gebruik van de oude taal, schrijfwijze en benamingen van toen. Zo zijn woorden beschreven in pasarmaleis, destijds de voertaal tussen de koloniale en onder meer hun bedienden. De schrijfwijze is hier eveneens op aangepast. Waar de Oost-Javaanse stad Soerabaja tegenwoordig geschreven wordt als Surabaya, gebruik ik tot 27 december 1949, het moment van de soevereiniteitsoverdracht, de oude spelling. Zoals het op dat moment veranderde, verandert het ook in het verhaal. Ik spreek in het verhaal over Nederlands-Indië, in plaats van “vroeg Indonesië”, wat voor mij aanvoelt alsof Nederlands-Indië nooit heeft bestaan. De geschiedenis is er om bewaard te blijven en om van te leren. Om die reden heb ik ook beladen termen als “inlander”, “koelie” of “njai” in het verhaal opgenomen. Deze benamingen werden destijds gebruikt, en komen met de juiste uitleg ook in mijn verhaal voor.

Dankwoord

Mijn dank gaat uit naar degenen die mij, op welke manier dan ook, hebben willen en kunnen helpen met dit boek. Allereerst wil ik mijn vader Hugo, tante Desi, oom Peter en tante Keeny bedanken voor alle hulp. Jullie hebben geen idee hoe waardevol het delen van de herinneringen over jullie oma voor mij was. Zonder jullie hulp was dit boek er nooit gekomen. Dankzij de hulp maakte ik kennis met het Indische in onze familie, de onderlinge familiedynamiek en welke plaats Ciel daarin had.

Een tweede dank gaat uit naar mijn moeder Truusje, die mij telkens weer bleef aanmoedigen om door te gaan, trouw luisterde naar mijn bevindingen, mijn beschrijvingen las en voor mij bevestiging gaf of ik de juiste beredenering had op bepaalde momenten. Mijn schoonvader Twan, zonder wiens kritische blik ik veel onbekende begrippen, herhalingen en zoveel meer over het hoofd gezien had. En vooral ook mijn partner, Nederlandse kok van de Indische rijsttafel, trouwe lezer, ondersteuner, mede-archiefbezoeker en uiteindelijk ook redigent Tom. Zonder jouw hulp had ik nooit gered tot de eindstreep.

Een persoon die ik zeker niet wil, kan en mag vergeten is Vilan van de Loo en haar Indische Schrijfschool. Mijn tweewekelijkse vraagbaak, die mij telkens weer voorzag van de laatste tips en tricks voor het beter schrijven van een hoofdstuk. Zonder haar was ik evenwel nooit gekomen tot dit punt. Door haar hulp, verhalen en gezelligheid aan de telefoon, kon ik telkens weer even wegdromen in het oude Indië. Voor mij was het meer dan spreken over het vooraf ingestuurde hoofdstuk. Het was het delen van ideeën, aanmoedigen om door te blijven gaan, verder te onderzoeken en vooral de positieve feedback op hetgeen ik had gedaan of ondernomen. Niets leek te gek; toekomstplannen, contactverzoeken en ga zo maar door, werden positief aangemoedigd en zelfs voorzien van handvatten.

Ook wil ik mijn speciale dank uitspreken aan Edje en Joke, Joyce, Els, Renske, tante Hensje, Nino en Gonnie, Ferry en Lia, allemaal familieleden van Ciel. Zij deelden met mij hun herinneringen en verhalen over de familie Fredriksz, waarmee zij zoveel contact had gehad. De lezers van Indische Tokeh, de Indische ooms en tantes waarvoor ik zorg en van wie ik veel over het Indische heb geleerd, evenals mijn collega/achternicht Diahann, die mij met iedere stap bleef steunen.

Maar wie ik eigenlijk nog het meest wil bedanken is Ciel. Bedankt dat ik vooral het afgelopen anderhalf jaar iedere dag deel uit mocht maken van uw leven. Voor mij bent u meer dan mijn overgrootmoeder, u bent mijn oma van der Sluys, de vrouw aan wie ik onbewust veel heb te danken. Met de dag groeide mijn sympathie voor u en ik ben trots dat ik u mijn familie mag noemen.

Tot slot

Met de dag lijkt Nederlands-Indië en al wat zich daar heeft afgespeeld meer te verdwijnen. Iedereen heeft een eigen mening over het onderwerp gevormd, terwijl het merendeel niet gebaseerd is op feiten, maar vooral op “horen zeggen”. Nuance in denken ontbreekt daar erg in. Jammer, want er is nog zoveel onbekend en onbeschreven. Dat is iets wat ik maar al te goed heb gemerkt tijdens mijn schrijfproces. Vooral de persoonlijke herinneringen uit het alledaagse leven zijn bijzonder om te bewaren. Ze schetsen beelden uit een voorbije tijd in een land dat niet meer bestaat. Ik hoop dat mijn boek bijdraagt aan het behouden van de geschiedenis en u aanmoedigt om zelf uw eigen familieverhaal op papier te gaan zetten. Leg zoveel mogelijk vast en stel vragen nu het nog kan. Is het niet voor uzelf, dan misschien voor het nageslacht. Als u kijkt naar mijn verhaal, dan ziet u wat een vraag mij heeft gebracht. Het heeft zelfs mijn kijk op mijn familie en het leven van Ciel veranderd. Ik ben een sympathisant geworden van mijn overgrootmoeder.

Het verhaal is af, de laatste letter is geschreven. Hier voor u ligt het boek over mijn overgrootmoeder Ciel. Geniet van deze tocht door het oude Indië. Zoals ik al schreef, gaf Vilan van de Loo mij telkens weer de kracht om door te blijven gaan en dat is ook zeker mijn intentie. Moedig ga ik voorwaarts. Wilt u hiervan op de hoogte blijven, kijk dan op www.indischetokeh.com.

Opgroeien als Indo-Europees meisje in Indië, 1903-1921

De vorming van een jonge vrouw

Het jaar 1903 loopt ten einde. In Nederlands-Indië, een Nederlandse kolonie in Azië, werd een meisje geboren. Haar naam was Silia, maar, zij die haar beter kenden, noemden haar Ciel. Haar leven zou in het teken staan van zo Nederlands mogelijk zijn. Zij waren immers de baas. Door invloeden van buitenaf, waar zij op dat moment nog geen weet van kon hebben, zou zij de rest altijd een stap voor moeten blijven.

Een meisje werd geboren

Het was een warme en droge dag in Semarang, een kustplaats op Java. De temperatuur van 26,9 graden zorgde samen met de hoge luchtvochtigheid voor een loom en vermoeiend gevoel. Slechts 0,7 millimeter regen was gevallen in de stad, wat voor de decembermaand erg weinig was. Doorgaans zorgde het gemiddelde van 2,6 millimeter regen voor enige verkoeling. 's Nachts koelde het eveneens niet af. De temperatuur bleef rond de 22,8 graden hangen. Opnieuw ging de stad een lome dag tegemoet.

De avond ervoor had het nog hevig gewaaid en langs de noordkust had het zelfs gestormd. Het dagblad van de stad – *De Locomotief* – maakte 3 december 1903 melding van spookachtige taferelen:

Eergister en gister woei de blauwe vlag op den uitkijk ten teeken dat het aan de monding van het havenkanaal spookte. Op beide dagen bedaarde het weer echter spoedig, niettemin zonk gister een prauw met 250 zakken rijst van Indramajoe. Heden bleef de blauwe vlag bijna den geheelen dag in top en was de

communicatie met de reede voor kleine prauwen zoo goed als gestremd. Een prauw van Babalan met een lading schelpen bestemd voor Pekalongan, kreeg 't op zee erg te kwaad en zocht toevlucht in ons havenkanaal. Het mocht der bemanning echter niet gelukken, haar vaartuig te behouden binnen te brengen, het zonk wegens de zware branding aan het hoofd van het kanaal. Het prauwvolk wist zich zwemmende te redden.

De weersomstandigheden waren slecht geweest. Het had een prauw (inlands binnenvaartschip) tot zinken gebracht bij het havenkanaal van Semarang. De bemanning van het schip, welke onderweg was naar het westelijker gelegen Pekalongan, kon zich nog net redden. Een andere prauw met zakken rijst, afkomstig uit Indramajoe, zonk voor de kust van stad.

Ciel werd als meisje geboren in twee werelden. Doordat zij zowel Europese als inlandse (inheemse) voorouders had, zou zij altijd anders zijn dan de elite in het land. Haar uiterlijke kenmerken zorgden ervoor dat zij nooit bij de toplaag van de maatschappij zou horen. Nederlands-Indië zette op dit moment vol in op de ethische politiek. Dit hield in dat de inlandse bevolking meer kansen kreeg. Zo werden inlandse scholen opgericht om de kennis onder de bevolking te verbeteren. Daarnaast werd werkgelegenheid gecreëerd vooral voor de inwoners de kampongs (stadsgedeelten met eenvoudige woningen voor de inlandse bevolking). Op deze manier hoopten het gouvernement (het bestuur van Indië) en de Haagse politiek een eventuele opstand onder de inlandse bevolking tegen te gaan. Een ander bericht in *De Locomotief* van 3 december 1903 bevestigde hoe wispelturig zij konden zijn:

Moordaanslag op een Europeaan: Gister bevond zich in den laatsten boemeltrein, gevoerd door den conducteur Rijswijk van Solo naar Semarang, onder de passagiers een inlander die op de stopplaats Bangetan zou uitsappen. Ook op een stopplaats in den trein gestapt, betaalde hij zijn passage als gebruikelijk aan den conducteur. Hij meende echter meer te hebben afgegeven dan de passage bedroeg en vroeg nabij Bangetan den conducteur het meerdere terug.

Aangezien de inlander niets te veel had betaald, wilde de conducteur natuurlijk ook niets teruggeven. De ander bleef echter aanhouden, waardoor Rijswijk kriegelijk werd en hem een klap gaf. Juist zou de trein te Bangetan stil houden, toen de bewuste inlander den conducteur met een scherp werktuig een stoot toebracht in den rechter onderbuik, uit den trein sprong en de vlucht nam in het bosch.

Het bovenstaande is een opzichzelfstaand voorval. Slechts een select groepje inlanders was tot een dergelijke handeling in staat. Toch zette het vooral de Europese en Indo-Europese bovenlaag wel aan het denken. Nederlands-Indië kende bevolkingsgroepen en -lagen en iedere laag kende zijn eigen subklassen, veelal afhankelijk van status, opleiding en betrekking. De inlanders vormden de onderste groep, die het grootste deel van de bevolking van Indië uitmaakte, en zij vervulden voornamelijk de laagste betrekkingen. Daarboven stonden de vreemde oosterlingen, onder wie de Chinezen en Arabieren, vervolgens de Indo-Europese bevolking, zij die afstammelingen waren van in de regel Europese voorvaders en inlandse voormoeders en de volbloed Europeanen. In feite stond deze laatste groep bovenaan de maatschappij, maar dit was ook afhankelijk van de klasse waartoe zij behoorden. Het kleinste detail in het leven kon van belang zijn tot welke klasse iemand behoorde. Het was een complexe situatie, waarbij iedereen zijn plaats kende. Overigens was het niet automatisch zo dat wanneer een Europese vader in het spel was, het kind ook Europees was. Wanneer een Europese vader een buitenechtelijk kind had met een inlandse moeder en weigerde het te erkennen, dan zou het voor de rest van zijn leven gezien worden als inlands en voor de Europese samenleving niet bestaan. Het werd dan immers niet aangegeven bij de burgerlijke stand.

Door de verbetering van kansen van de inlandse bevolking, kwamen zij angstvallig dicht bij de posities van de Indo-Europeanen. Vooral de lagere klassen merkten dit, doordat zij bijvoorbeeld op een kantoor werden vervangen door een geschoolde goedkopere inlander. De middenklassen en hogere klassen van de Indo-Europese bevolking wilden zich hiervan distantieëren. Zij moesten extra hun best doen om niet tot de laagste bevolkingslaag te gaan behoren. Dit gold voor het volgen van een goede opleiding en het hebben van een betere

betrekking, maar was ook zeker van toepassing op het uiterlijk vertoon. Deze laag bevond zich in een lastige positie, en laat Ciel nu net daarin geboren zijn.

De omgeving van Ciel

De omgeving van Ciel werd vormgegeven door haar ouderlijk huis, de straat waarin zij woonde, maar ook door haar naaste familie. Helaas zijn geen foto's bewaard gebleven van haar geboortehuis. Brieven uit het *Geheime Dossier van Ch.L. Klerks*, bijgehouden door de Semarang-Joana Stoomtram Maatschappij, werkgever van haar vader, geven enkele details over het huis:

Het komt my het beste voor dat wy op dezelfde plek grond, die nergens anders ooit voor dienen kan, eene gewonere beambte woning bouwen van het U bekende type met bygebouwen en behoorlyke accessoires, waarvan de kosten f 3300,- bedragen. Tydelyk zoolang als de bouw duurt zullen zy dan zien Klerks eene kleine tegemoetkoming te geven in zyne uitgaven voor eene tydelyke woning. Hy verdient f 140,- en kan dus by gereed zijn f 14,- huur per maand betalen. Hiermede is hy geholpen en elke titularis na hem, terwyl dat punt van Semarang er door verfraaien zal, wy toch eerlang dat bouwvallige huis moesten afbreken en hier wel degelyk termen bestaan een beambte woning te bouwen, om den Onderschef steeds by de hand te hebben en hem in de nabyheid te doen wonen, wat anders niet wel mogelyk zoude zyn.

Een voor deze tijd groot bedrag werd betaald voor het bouwen van het huis. Huizen in Indië waren doorgaans ruim opgezet met grote tuinen rondom. Op deze manier ontstond luchtstroming tussen de huizen, wat zorgde voor verkoeling in de huizen. Deze stroming kwam in het huis door grote luchtgaten, die vaak onder de dakrand werden aangebracht.

Het hoofdgebouw, dat functioneerde als woonhuis, zal van gemiddelde grote zijn geweest. Het bestond uit verschillende kamers, waaronder meerdere slaapkamers voor Ciel en haar familieleden. Deze

waren meestal verbonden door middel van een lange gang die de voorgalerij (veranda) met de achtergalerij verbond.

Het citaat benoemt naast de woning ook bijgebouwen en behoorlijke accessoires. Het was in deze tijd nog gebruikelijk dat een huis enkele bijgebouwen had, ook wel paviljoenen genoemd. Hierin bevonden zich de mandikamer (badkamer), het toilet en de goedangs (voorraadhokken met eventueel ruimte voor de bedienden). Deze bevonden zich buiten het hoofdgebouw om op deze manier zoveel mogelijk bacteriën en vuil buiten de deur te houden. Vooral Europeanen en rijkere Indo-Europeanen hadden bedienden in de huishouding. Voor iedere taak in de huishouding kon een bediende worden aangenomen.

Een ander bijgebouw dat bij veel huizen van betergesitueerden in Indië stond, was een gastenverblijf, waar eventuele gasten konden verblijven. Een bezoek aan familieleden en kennissen gebeurde in Indië bijna altijd aangekondigd. De afstand tussen steden in Indië was aanzienlijk, waardoor bekenden elders van Java in de regel voor een of meerdere overnachtingen bleven, voordat zij weer huiswaarts keerden.

Het is onduidelijk waar de “behoorlyke accessoires” precies naar verwijzen. Het zou kunnen dat het hier gaat om elektrisch licht of stromend water. Iets wat nog niet in ieder huis als vanzelfsprekend was. Menig huishouden moest het water nog uit een put in de achtertuin halen.

Kennelijk zou het huis de straat – of misschien zelfs de buurt – verfraaien, wat doet vermoeden dat de omgeving verouderd of zelfs vervallen was. Ciels ouderlijk huis stond aan de Karang Bidara. De straatnaam verwees naar een dadelerf wat ooit in de straat heeft gelegen. De straat behoorde tot de oude stadskern van Semarang, ook wel de Kota Lama (oude stad) genoemd.

Tegen het einde van de negentiende eeuw was de straat sterk in verval geraakt. Hierdoor stond het op een bepaald punt te boek als achterstandsbuurt. Rond de eeuwwisseling maakte de stadsgemeente plannen om de straat te verbeteren, maar deze werden niet uitgevoerd. Meermaals werd in *De Locomotief* melding gemaakt van de verloedering van de straat, die in feite een weerspiegeling van de gehele maatschappij van Nederlands-Indië. Iedere bevolkingslaag was

vertegenwoordigd. Verliet Ciel haar huis en ging zij naar links, dan kon zij zomaar in de Gang (kleine smalle zijstraat) staan. Hier bevond zich kampong Dalangan. Ging zij naar rechts, dan kon zij naar een Europees modehuis kijken.

Woonhuis te Semarang, eind negentiende eeuw. (KITLV 3696)

De kampong in de straat zorgde steeds vaker voor problemen aldaar. Vooral Europese en Indo-Europese vrouwen werden het slachtoffer van bedreigingen en kwellingen door inlandse mannen. De bewoners van de kampong leefden onder erbarmelijke omstandigheden. Dit was vooral wanneer de Westmoesson (regenseizoen van oktober tot maart) aanbrak. De hele kampong kwam onder water te staan. Niet alleen door het regenwater dat daar viel, maar ook het regenwater uit de rest van de straat stroomde ernaartoe door de hogere ligging. Nauwelijks ontstond een kans om de kampong droog te krijgen, met als gevolg dat de al zieke mensen niet konden herstellen in hun vochtige huisjes. Een groot deel van hen overleed aan de gevolgen. Het leidde tot veel frustraties bij de

bewoners. Een getuige meldde in één van de oplages van *De Locomotief* dat de kampong in de droge tijd net een moeras was door de natte grond.

De bewoners van de straat hadden eveneens wateroverlast. De gemeente droeg slechte oplossingen aan voor dit probleem, waardoor het eerder leek op uitstelgedrag dan een daadwerkelijke aanpak ervan. De afvoergoten langs de straat waren te ondiep om al het water tijdens een hevige regenbui weg te laten vloeien. De weg kwam onder water te staan en zorgde, samen met het aanwezige zand, voor een modderpoel. Een onaangename geur hing in de straat en het werd de ideale broedplaats voor de malariamug.

De gemeente werd meer dan eens aangespoord om maatregelen te nemen en de straat te verbeteren, maar de genomen acties bleken telkens onvoldoende om het grote probleem op te lossen. Na jaren van soebatten ging de gemeente overstag en liet de afvoergoten verdiepen. Het aanzien van de straat verbeterde meteen.

Naast de overlast van het regenwater en de kampongbewoners, kan nog meer beschreven worden over de Karang Bidara. Zo was in de straat uitgaansgelegenheid De Koepel gevestigd. Hier ontmoette de Europese elite elkaar onder het genot van een van de vele harmonieconcerten die werden gespeeld in de zaal. Kwam men hier, dan behoorde men tot de toplaag van de maatschappij. Europese inwoners uit Semarang en gelijkgestemden uit de voorsteden kwamen hier graag. Demak, een stad ten oosten van Semarang, was hier een voorbeeld van. Zij die een bezoek brachten aan Semarang, kwamen veelal met de in de straat stoppende tram.

Achter enkele gebouwen in de straat bevond zich het rangeerterrein van de Semarang-Cheribon Stoomtram-Maatschappij. De aanwezigheid hiervan zorgde voor veel kabaal. Vooral de vertrekkende en arriverende treinen maakten herrie, tot groot ongenoegen van de bewoners van de straat. Kinderen die op de naastgelegen school toetsen moesten maken, konden zich niet concentreren door het geluid van de locomotieven. Vermoedelijk hebben Ciels oudere broers en zussen op deze school les gekregen en evenwel hinder ondervonden van het kabaal. In de zomermaanden, wanneer de kinderen vakantie hadden, werd de school gebruikt als cursuslocatie. Tal van avondopleidingen werden hier gegeven.

Verder bevonden zich in de straat nog een pandhuis, waar spullen konden worden verpand, een slachterij, kledinghandel, hoefsmederij en een pasar (markt). De straat bleef daardoor drukbezocht en aanpassingen voor de toegankelijkheid waren erg gewenst. In dezelfde straat was ook de Europese begraafplaats Kobong gelegen, waar het merendeel van de Europese bevolking uit Semarang werd begraven. Daar lagen ook familieleden van Ciel begraven, waaronder een oudere zus en een oom. Verschillende soorten begraafplaatsen waren aanwezig in de steden. Zo bestonden er ook begraafplaatsen voor Chinezen, inlanders en Arabieren.

In de Kota Lama bevonden zich doorgaans de overheidsgebouwen en de wat duurere winkels, evenals de Aloon-aloon (Javaans voor grote of gecentraliseerd veld). De gebouwen in de stad werden vooral gebouwd in oudhollandse bouwstijl. Hoge gebouwen met grote ramen, veel bogen en een duidelijke rand rond het dak. Ornamenten op de gebouwen mochten niet ontbreken. Het straatbeeld werd vooral bepaald door de kerken en overheidsgebouwen, die ver boven de huizen uitstaken.

Door de ligging aan de Groote Postweg, een weg die er sinds 1808 lag, was de stad voor Nederlands-Indische begrippen gemakkelijk te bereiken. De weg verbond Semarang met steden als Batavia en Bandoeng op West-Java en Soerabaja en Panaroekan op Oost-Java. In 1903 reden nauwelijks auto's over de straten, dus een tocht naar één van de dichtstbijzijnde steden duurde dagen. Met de aanleg van het spoornetwerk, wat rond deze tijd sterk verbeterde, waren andere steden gemakkelijker te bereiken. Er ontstond een verbinding met Batavia en Cheribon (West-Java), Djokjakarta, Tegal, Magelang en Soerakarta (Midden-Java) en Soerabaja (Oost-Java). De reis naar een andere stad kon nu binnen enkele uren in plaats van dagen worden afgelegd, al was dit wel afhankelijk van welke stad het was.

Semarang had een kleine haven, waar veel handelsactiviteiten waren. Door de centrale ligging aan de noordkust van Java, werd het een doorvoerpunt voor tal van goederen en producten van en naar het binnenland.

De inwoners in Semarang waren van alle nationaliteiten. De toplaag bestond uit de Europeanen met daaronder de Indo-Europeanen

en oosterlingen. Het overgrote deel van de bevolking in de stad bestond echter uit inlanders. Deze woonden vooral in kleine, simpele huisjes aan de rand van de stad of in kleine kampongs en gangs in de stad. De stad lijkt op deze manier op een multiculturele samenleving, maar zo kan het niet gezien worden. De inwoners woonden allemaal in deze stad, toch had ieder zijn eigen woongebied. Zo zag je zelden een Europeaan of Indo-Europeaan in de kampong en woonde een Chinees maar zelden in een villa. Eind negentiende eeuw maakte *De Locomotief* nog melding van het verwijderen van Chinese inwoners uit de Karang Bidara. Zij werden erop gewezen dat zij een eigen wijk hadden en deze slechts met een speciale kaart mochten verlaten. Enkel in winkelstraten waren alle bevolkingsgroepen vertegenwoordigd. Men kende elkaars positie en bijbehorende rechten. Het was een voor die tijd functionerend stelsel.

Ciel zag in haar ouderlijk huis voor het levenslicht. Zij was de dochter van het Indo-Europese echtpaar Charles Lodewijk (Louis) Klerks en Mathilde (Tilly) Fredriksz. Haar vader werd op 11 juni 1866 in Semarang geboren, als zoon van een Indo-Europese vader en een inlandse moeder. Voor zover bekend heeft hij samen met zijn ouders, jongere broers en zus altijd in de Karang Bidara gewoond. De voorouders van Ciels vader waren eveneens afkomstig uit Semarang. In verscheidene artikelen uit dagbladen, rijksalmanakken (officiële publicatie met gegevens over overheidsinstellingen, wet- en regelgeving, en administratieve informatie, alsmede contactgegevens van ambtenaren) en adresboeken is te lezen dat de familie Klerks de straat niet snel verliet. Vanaf 1889 werkte haar vader bij de Semarang-Joana Stoomtram Maatschappij, waar hij zich wist op te werken tot stationschef. Slechts enkele maanden voor de geboorte van Ciel werd hij ontslagen.

Moeder Tilly werd geboren op 22 februari 1870 in Semarang. Zij was de dochter van een Indo-Europese vader en een inlandse moeder. Op twintigjarige leeftijd huwde Tilly op 2 juni 1890 in Semarang met Louis. In een periode van dertien jaar werden tien kinderen geboren. Vier daarvan heeft Ciel nooit gekend. Deze, allemaal oudere zussen van haar, overleden voor hun tweede levensjaar. De oudste was Christine. De andere drie – Leontine, Marie Cornelia en Anne Pauline – werden geboren in de jaren voordat Ciel ter wereld kwam. Gezien de

eerdere ervaringen, zullen haar ouders hebben gevreesd voor haar leven.

Doordat de drie kinderen voor Ciel voor hun tweede jaar overleden, was een groot leeftijdsverschil ontstaan tussen haar en haar dan jongste broer Wietje. Vermoedelijk had Ciel in haar eerste jaren geen aansluiting bij haar oudere broers en zussen, wat zorgde voor een eenzaam leven. De vier oudere broers en zussen van Ciel – Tjie, Ies, Peng en Mien – werden in de vier jaren voor Wietje geboren en waren daarmee nog ouder. Ciel kon wat dat betreft gezien worden als een nakomertje.

Doordat de families Klerks en Frederiksz gedurende een langere tijd in Semarang woonden, waren zij vrij bekend in de stad. Het merendeel van de Indo-Europeanen en ook een deel van de Europeanen wist wie de familie Klerks of Fredriksz was. Deze families waren zeer groot, waardoor in iedere uithoek van de stad wel iemand te vinden was. Zij waren standvastig.

Ciel was beslist geen volle baby. In tegenstelling tot haar oudere broers en zussen was zij een stuk dunner. Tegenover haar slanke vader was Ciel nog steeds smaller. Dit doet vermoeden dat zij te vroeg is geboren. Iets wat zich in latere generaties herhaalde. Een foto is bewaard gebleven waarop haar vader te zien is. Hij leunt wat achterover tegen een stenen muurtje en kijkt nonchalant weg. Hij draagt een witte djas toetoe (hooggesloten jas) met bijpassende broek en zwarte gelakte schoenen. Op zijn linkerborst draagt hij een corsage met daaronder een kettinkje van een zakhorloge. Een zegelring is zichtbaar aan zijn rechterhand. Wanneer gekeken wordt naar het gezicht van haar vader, dan zijn de donkere huidskleur, grote bolle ogen en de neus van Ciel te herleiden naar haar vader. In veel opzichten is Ciel zijn evenbeeld.

De bolle ogen van Ciels vader zijn ook terug te zien bij haar oudere zus Ies. Of de andere kinderen in dat opzicht op hun moeder leken, is moeilijk te zeggen. Er is voor zover bekend geen foto gemaakt of bewaard gebleven van moeder Tilly. Wel kan worden vergeleken met twee van Ciels ooms, Alex en Herman. Zij waren beide jongere broers van moeder Tilly. Oom Herman heeft een lichtere huidskleur en de beide ooms hebben een voller postuur, sipitogen (spleetogen) en een pesekneus (platte neus). Vooral Ciels

broer Peng lijkt meer op dit deel van de familie. Het verschil in huidskleur betekent niet dat de ene familie meer inlandse invloeden had dan de andere. Aan beide zijden van de familie had Ciel een inlandse grootmoeder en de Europese invloeden waren sinds enkele generaties uitgebannen.

In hoeverre Ciel bekend was met de inlandse grootmoeders die zij had, is onbekend. Het was een tijd waarin vooral het Europese telde. De donkerdere huidskleur werd meer dan eens op creatieve wijze verklaard door te zeggen dat de persoon voorouders had uit het Middellandse Zeegebied. Werd het verhaal als ongeloofwaardig gezien, dan kon de reden worden aangevoerd dat een voorvader met een prinses van het sultanaat van Djokjakarta of het Kraton (plaats waar de Javaanse koningin woonde) van Soerakarta was gehuwd. Het was dan aan de ander om het verhaal voor waarheid aan te nemen. Overigens betekent dit niet dat altijd werd gezwezen over de inlandse voormoeders. In sommige families namen zij toch een bepaalde rol in, waarmee de inlandse invloeden in stand bleven. Buitenshuis werd daarover zelden gesproken, maar binnenshuis konden verhalen van vroeger worden aangehaald. De Karang Bidara was de straat waarin Ciel werd geboren, maar niet zou opgroeien.

Het ontslag van een trotse werknemer

Het ontslag van Ciels vader Louis vond plaats voor haar geboorte. Toch was het vervolg ervan nog merkbaar en zou het voor langere tijd voelbaar blijven. Haar vader werkte bij de Semarang-Joana Stoomtram Maatschappij, een lokale trammaatschappij die reed tussen de grote stad Semarang en de voorstad Joana.

Een lange tijd was een promotie om uiteenlopende redenen niet gegund. Volgens de directie van de Maatschappij verdiende hij te veel, was tot niets in staat en was daarnaast een Indo-Europeaan. Een promotie zou voor scheve gezichten zorgen onder de Europeanen. Het was immers een tijd waarin de laatste de eerste plaats innamen boven alle andere bevolkingslagen en -klassen. De Maatschappij hield een dossier bij over alle medewerkers, dat slechts werd gedeeld met de leiding van het bedrijf. Deze dossiers werden *Geheime dossiers*

genoemd. Het dossier van Louis gaf een klein inkijkje in zijn leven. Na jaren van hopen op promotie werd het hem uiteindelijk rond 1903 gegund. Hij werd daarmee Onderstationschef. Slechts enkele maanden mocht dit duren, want op 6 juni 1903 werd hij oneervol ontslagen. Een brief uit het dossier licht deze plotselinge verandering toe.

Ik heb de eer U mede te deelen dat de Onderstationschef te Semarang Ch.L. Klerks met ingang van 6 dezer oneervol uit den dienst is ontslagen moeten worden, omdat hy der My toekomende gelden heeft verduisterd. Zyn schuld bedraagt nog f 261.40.

Wegens nog niet terugbetaald voorschot op tractement kan hy natuurlyk niet hard gevallen worden, maar wel wegens het doen verdwynen van de stukken op zendingen goederen betrekking hebbende en het geld te eigen bate aanwenden, waarvan laatstgenoemde post getuigt. Het gedrag f 95.- door hem abusievelyk van den C.A. 4 te veel ontvangen, kon hy ook niet meer teruggeven toen hy daartoe werd verplicht.

Dit alles heeft betrekking op de eerste dagen van deze maand Juni, waarop hy als zelfstandig stationschef te Semarang optrad, tydens verlof van den titularis Jansen.

Van deze onregelmatigheid werd aangifte gedaan by de Justitie en aangezien van het verduisterde met inbegrip voor restant voorschot wel niets terecht zal komen, stel ik U beleefd voor my te willen machtigen tot afschryving van het totaal bedrag op door U aan te geven hoofden van rekening.

Kennelijk zou hij inkomsten van de Maatschappij voor zichzelf hebben achtergehouden. Met andere woorden, hij werd door zijn werkgever beschuldigd van diefstal. Het was een behoorlijk bedrag van f. 261,40. Dit stond anno 2025 gelijk aan een bedrag van ruim vierduizend euro. Drie dagen na de eerste brief volgde een tweede brief.

Ten vervolge op myn schryven dd 19 dezer is het my aangenaam U te berichten, dat de schuld van den gewezen Onderstationschef Klerks ten bedrage van f 261.40 heden door hem is afbetaald, tot

welken uitersten termyn hem door ons by wyze van welwillendheid was tyd gelaten.

Hoewel hiermede van afschryving kan worden afgezien en ook de aanklacht by Justitie achterwege zal blyven brengt dit geen verandering te weeg in het hem verleende oneervol ontslag.

Ik betreur het dat iemand die sinds 1889 in onzen dienst is op deze wyze moet worden ontslagen, hetgeen hy trouwens aan eigen schuld heeft te wyten, doch het verheugt my dat althans de Justitie er buiten kan blyven, daar de man een zwaar gezin heeft en anders geheel in het ongeluk zou worden gestort.

Station van de Samarang Joana Stoomtram Maatschappij te Semarang. (KITLV 84179)

Het was een moeilijke zaak en ondanks dat hij het verschuldigde bedrag meteen had terugbetaald, kon hij toch niet meer terug in dienst komen. Of de reden van het ontslag op waarheid berustte, daarover kan getwijfeld worden. Een Indo-Europeaan in Indië was nooit zeker van zijn betrekking. Werd een ander beter gevonden, dan kon je meteen vertrekken. Vooral wanneer deze ‘betere persoon’ een

Europeaan was. Zij hadden een streepje voor op de Indo-Europese en inlandse medewerkers van een bedrijf.

Tal van soortgelijke verhalen zijn bekend waarbij een goed functionerende Indo-Europeaan werd ontslagen, vanwege de komst van een Hollander die graag zijn goede positie wilde hebben. Maar al was dit nog zo bekend, het zou gezichtsverlies betekenen voor het bedrijf, wanneer het op deze manier zou worden weggezet. Bedrijven bedachten andere redenen en werkten de betreffende medewerker buiten. Er was gestolen, hij had iemand mishandeld of erger nog. Zolang de reden maar geldig en geloofwaardig was, dan was het goed. Of het waarheid was, dat telde niet.

Bij het verhaal van Louis is het vrij aannemelijk dat een dergelijke situatie zich heeft afgespeeld. De hoofdvraag blijft vooral: Waarom zou iemand die al veertien jaar in dienst is bij zijn werkgever, pas na een positieverbetering zijn werkgever gaan bestelen? En dat, terwijl hij eerder ook al de kans had. Louis moest gewoon plaatsmaken voor een Hollander.

In de laatste brief werd verwezen naar het “zware gezin” van Louis. Wat daarmee werd bedoeld, is onduidelijk. Het kan wijzen op de grootte van het gezin, maar evenwel op de zwangerschap van Tilly, ziekte of overlijden van de kinderen.

De Locomotief van 14 juli 1903 maakt melding van het plotselinge ontslag van Louis. Hierin wordt echter een andere reden gegeven dan in het *Geheim Dossier*. De reden hiervan kan zijn dat de Maatschappij gezichtsverlies van Louis en zijn gezin heeft willen voorkomen, maar het zou ook kunnen zijn dat een ander verhaal naar buiten is gebracht en dat deze reden tot ontslag alleen is gecommuniceerd met Louis en de directie. Om het op deze manier stil te houden, zodat het ontslag werd gerechtvaardigd.

Mocht hij oprecht niet verantwoordelijk zijn geweest voor zijn ontslag, dan is het zeer grievend geweest voor zowel hemzelf als zijn gezin. Naast zijn naam was eveneens die van zijn echtgenote en kinderen aangetast. Daarnaast zou niemand hem zomaar meer in dienst willen nemen. Doordat hij en zijn familie bekend waren in de stad, wist de gehele (Indo-)Europese bovenlaag al snel van het voorval af. Het verhaaltje verspreidde zich snel.

Wonderbaarlijk genoeg mocht het gezin nog wel in de ambtswoning blijven wonen aan de Karang Bidara. Daar zag Ciel

enkele maanden later het levenslicht. Het is mogelijk dat hij vanwege de zwangerschap van zijn vrouw in het huis kon blijven. Overigens zou een Europeaan minder snel genoeg nemen met een ambtswoning in een toch wat verslechterde straat, in een verpauperde buurt, met een kampong op een steenworp afstand. De periode die aanbrak, werd moeilijk. Door het ontbreken van een vast inkomen, is alle luxe uit het huis verdwenen. De bedienden kregen hun ontslagbrieven, er kwam geen nieuwe huisraad of kleding voor de kinderen. Het is te hopen dat het gezin op voorhand wat gespaard had, anders zouden zij al snel door hun geld heen zijn. Volgens zijn *Geheim Dossier* verdiende hij een bedrag van f. 140,-, wat gelijk staat aan €1.935,- per maand. Geen verkeerd bedrag voor een Indo-Europese medewerker. Desalniettemin moest goed op de kleintjes worden gelet en heeft iedereen zijn steentje moeten bijdragen. Ze leefden van dag tot dag. Een constructie die zo enkele maanden stand kon houden, totdat Louis opnieuw in de krant verscheen. *De Locomotief* van 21 oktober 1904 maakte verslag van een voorval, waarin ook hij naar voren kwam.

Op 20 oktober omstreeks 02:30 uur vond er een mishandeling plaats die zo hard te horen was dat de bewoners uit de Bloemstraat, Konijnenstraat en Arsenaalstraat uit hun slaap gewekt werden door het geroep van: “Help, help, ik word vermoord!” Iedereen, mannen, vrouwen en kinderen, sommigen half gekleed, stormden hun huizen uit om te zien wat er gaande was. Daar zagen zij dat op de hoek van het commensalenhuis van mevrouw de weduwe Nagel een vijftiental in het wit geklede mannen een in kkipak gestoken Europeaan op vuistslagen trakteerden. Het slachtoffer, de heer Grevelink, was zo zwaar toegetakeld dat hij in eerste instantie onherkenbaar was door het bloed dat langs zijn gezicht stroomde.

Een serieus bericht stond in het dagblad, wat natuurlijk in privégesprekken alleen maar erger werd gemaakt. Het maakte veel indruk op de inwoners van Semarang. Het artikel spreekt van een vijftiental mannen die de heer Grevelink mishandelden. Er werden nog geen namen genoemd. Toch zullen er getuigen zijn geweest die precies wisten over wie het ging. Door één of meerdere getuigen werd

niemand minder dan Ciels vader Louis herkend. Het gezin verkeerde al in moeilijkheden en werd hierdoor nog verder omlaaggehaald. Het nieuws was zo schokkend, dat het niet alleen het lokale dagblad melding maakte, maar zelfs het *Soerabaijasch handelsblad*. In de oplage van 24 oktober 1904 werd een uitgebreid verslag geplaatst. Kennelijk waren meer details bekend geworden, want er werd zelfs gesproken over de aanleiding tot de vechtpartij:

De aanleiding tot deze heldhaftige daad van 15 tegen 1 was deze; Omstreeks 9 uur kwam de heer Gr. met een kennis in de tent van de stamboel; daar beiden een plaats in de loge namen, werden hun een paar stoelen aangewezen, doch om die te bereiken moesten de heeren eenige zittende dames voorbij gaan. Dit ging echter niet gemakkelijk, omdat de doorloop vrij nauw was, waarom de heer Gr. gekscherend tot zijn corpulenten kameraad zeide: „Pas op voor je dikke buik.” Het ongeluk wilde echter dat toen hij die woorden bezigde hij juist een dame passeerde die, naar men vermoedt, in gezegende positie verkeerde. Die dame, meenende dat die woorden haar golden, gevoelde zich beleedigd en beklagde zich daarover bij haar man, den heer v.d. W. Deze maakte zich zoo boos, dat hij dreigend tot den heer Gr. zeide: „Als je het waag om weer voorbij mijn vrouw te loopen, zal ik je in tegenwoordigheid van de politie tot gruis slaan!”

Schout Van der Plas die in de onmiddellijke nabijheid van den heer v.d. W. zat, ving die woorden op en was op zijn qui-vive. Aan hem was het dan ook te danken dat na afloop van de voorstelling niet voorviel. Met de heeren 't S. en K. reed de heer Gr. in een rijtuig naar het huis van eerstgenoemde, en nadat deze afgestapt was ging hij verder om den tweeden logé van het commensalenhuis wed. nagel, eveneens thuis te brengen, waarna hij naar eigen logies, hotel Jansen ging. Bij den viersprong van de Bloemstraat werd zijn rijtuig echter onverwachts door v.d. W. aangehouden, bij wien zich hadden aangesloten de heeren G. M. en R. en verscheidene anderen.

De heer Gr. poogde door het zwaaien met zijn stok zich de aanranders van 't lijf te houden, doch het gelukte hem niet. Zij wierpen zich op hem, sleurden hem uit het rijtuig, en aan den hoek van de Konijnenstraat aangekomen begon de uitdeeling van

slagen. Niet opgewassen tegen zulk een groote overmacht poogde hij zich los te rukken en weg te loopen, maar toen de aanvallers dit bemerkten, viel de slagen nog harder op hem neer. Zij wierpen hem tegen den muur en op den grond, trapt en schopten hem en het was slechts aan het taaie lichaam van Gr. te danken dat hij niet bewusteloos werd. Hiermede nog niet tevreden sleurden zij hem, die nauwelijks meer op zijn beenen kon staan verder naar de woning van v.d. W., hem dwingende daar aan zijn quasi beleedigde echtgenoot verontschuldigen aan te bieden.

Het zag er slecht uit voor Louis. Het merendeel van de (Indo-)Europese inwoners van Semarang heeft geweten wie “de heer K.” uit het artikel was. Zijn kans op het vinden van een geschikte betrekking in de stad werd nu alleen maar kleiner en ook daarbuiten verdwenen de kansen met de dag. Niemand wilde een voormalig crimineel in dienst hebben. Dat was slecht voor het aanzien van de werkgever en zijn bedrijf. Van de groep aanvallers vluchtte een deel weg bij het zien van de politie. Het artikel ging verder:

Inmiddels waren schout Van der Plas en de politie-opziener Eichperger door den opzichter van hotel Jansen telefonisch gewaarschuwd. Vergezeld van 6 politie-oppassers gingen de heeren naar de woning van den heer v.d. W. en vonden daar den heer Gr. badende in zijn bloed op de stoep zitten. Teruggebracht naar het hotel, kwam niet lang daarna de ontboden geneesheer dr. Wilkens om den ongelukkige te verplegen en een visum repertum op te maken. De hem toegebrachte slagen bleken maar al te goed raak te zijn geweest, behalve dat het geheele aangezicht paars-blauw en opgezwollen was, werd een gat in het achterhoofd geconstateerd, dat volgens den geneesheer niet met de hand kan zijn toegebracht, terwijl verder nagenoeg alle tanden los in zijn mond zaten. Eveneens werden blauwe plekken aan het lichaam geconstateerd, waarschijnlijk door het schoppen en trappen veroorzaakt.

In de kamer van den heer Gr. werd een gesloten brief op tafel gevonden, door de post gebracht, met den volgende inhoud: „Als je een man bent, kom dan hedenavond tegen 10 uur op den

kruisweg Tawang-Bloemstraat, docht maak dan eerst je testament op.” De brief was niet ondertekend, doch de politie leidt daar uit af, dat het plan om den heer Gr. te slaan reeds van te voren was beraamd. Op dezen brief is door schout Van der Plas beslag gelegd eveneens op de met bloed bevlekte kleeven, teneinde te dienen als stukken van overtuiging bij de justitie, die na het proces-verbaal van den schout Van der Plas te hebben ontvangen zich thans met de zaak bemoeit.

Volgens art. 224 van het wetboek van strafrecht voor Europeanen wordt dit misdrijf bedreigd met gevangenisstraf voor den tijd van 2 tot 5 jaren, zoo de gewelddadigheden een ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan 20 dagen ten gevolge hebben en volgens art. 225 mei 5 tot 15 jaren tuchthuisstraf als de misdaad is gepleegd met voorbedachten rade of geleiderlage.

Geneest de zieke binnen 20 dagen, dan kan volgens art. 226 een gevangenisstraf van 1 maand tot 2 jaren en tot de betaling van een geldboete van f 8 tot f 100. Zoo het met voorbedachten rade of geleiderlage heeft plaats gehad dan wordt de straf volgens art. 227: gevangenisstraf van 2 tot 5 jaren en betaling van een geldboete van f 25 tot f 200.

De politie was snel ter plaatse en wist de vier hoofdverdachten te arresteren. Onder hen was Louis. Wat hem hiertoe heeft aangezet is onduidelijk. Mogelijk heeft de hoofdverdachte, de heer van der Waal, Louis geld geboden om hem mee te helpen met vechten. In een tijd van werkeloosheid, met thuis een groot gezin, kan een mens rare dingen doen om aan geld te komen. Daarnaast bestaat de kans dat er meer is gebeurd dan wat het artikel vertelt. De verdachten komen immers nooit aan het woord. Hollanders werden doorgaans in een beter daglicht geplaatst dan de Indo-Europeanen, om nog maar te zwijgen over de inlanders. De mensen die een trede lager stonden op de maatschappelijke ladder moesten het eerst boeten voor de fouten van zij die een trede hoger stonden. Het was typerend voor de koloniale maatschappij.

Wat opvallend is aan het incident, is de keuze van de locatie. In de regel zou gekozen worden voor een minder opvallende of rustigere locatie. Bijvoorbeeld in een smalle zijstraat of ergens achter de huizen,

maar niet op een drukke kruising als die van Tawang met de Bloemstraat. Kijkend naar een oude stadsk kaart van Semarang zie ik dat deze kruising precies voor het stationsgebouw van de Nederlands-Indische Spoorweg Maatschappij lag. Een nog opvallendere plaats in de stad is moeilijk te vinden. Daar is altijd bedrijvigheid van straatventers (straatverkopers) en mensen die uit de stationshal komen.

Bij de vondst van de brief op de kamer van de heer Grevelink, bleek dat deze nog ongeopend was. Dat zou kunnen betekenen dat hij onbewust op het verkeerde moment op de verkeerde plaats was. De echte aanleiding zal misschien nooit bekend worden, het gevolg ervan wel; Louis werd gearresteerd en moest de nacht doorbrengen in de gevangenis. Voor zijn gezin een vreemde gedachte. Waar was hun vader toch? En wat moest Tilly tegen de kinderen zeggen? Het is tenslotte geen verhaal om trots op te zijn.

Het *Soerabaijasch Handelsblad* van 19 december 1904 bracht de laatste veranderingen in het proces:

De mishandelingszaak van den heer Van der Waal c.s. zal den 22sten December a.s. door den raad van justitie in behandeling worden genomen. Behalve de „leider” zullen ook nog de heeren Klerks en Guldenaar, beiden klerk bij de Semarang-Joana Stoomtram-Maatschappij, op het bankje der beschuldigten moeten plaats nemen. Het is te vreezen, dat zij er niet gemakkelijk van af zullen komen, en mocht het op gevangenisstraf uitdraaien – wat zoo goed al zeker is – dan zal het hun tevens hun betrekking kosten. In ieder geval, ze hebben verdiend dat de justitie hun eens op krasse wijze aan het verstand brengt, dat in een geordende gemeenschap handen en voeten thuis moeten worden gehouden.

Vreemd genoeg werd Louis in dit artikel nog vermeld als “klerk bij de Semarang-Joana Stoomtram Maatschappij”, terwijl hij ruim een jaar eerder ontslagen was. Mogelijk heeft de schrijver zich slechts herinnerd dat hij eens bij de Maatschappij werkte. Dit blijkt wel uit de woorden dat “het tevens hun betrekking kosten” zal. Toch staat het vast dat het hier om Louis Klerks gaat, de vader van Ciel. Negen dagen na het laatste artikel hoopte het dagblad opnieuw nieuws te kunnen brengen, misschien wel een doorbraak. Helaas konden zij

niets anders melden dan dat de behandeling van de zaak op 28 december 1904 niet kon doorgaan, “aangezien twee der opgeroepen getuigen niet ten parkette waren verschenen, voor welk verzuimde raad hun een boete van f. 25 opgelegde subsidiair 7 etmalen gevangenisstraf”. De behandeling werd uitgesteld tot 2 februari 1905, wat resulteerde in een zenuwslopende tijd. Louis was nog steeds werkloos, en er waren geen vooruitzichten op een nieuwe betrekking. Het enige wat het gezin kon doen, was afwachten. De bestaansonzekerheid nam met de dag toe.

Het dagblad *Bataviaasch Nieuwsblad* maakte een kort verslag van het vervolg van het proces. De conclusie hiervan was: “Na een lang verhoor der vier beklaagden, die afwijkende verklaringen aflegden, terwijl de een van den ander zeide, dat hij wel mee geslagen had, werd de zitting opgeheven. Morgen heeft het verhoor der getuigen plaats.” Opnieuw kwam er een uitstel, al was het maar voor een dag en dat terwijl zowel het slachtoffer als de verdachten alleen maar uitsluitel wilden. Voor Louis zal ongetwijfeld zijn gezin de belangrijkste beweegredenen zijn geweest. Vier dagen later viel in het voornoemde dagblad het eerste uitsluitel te lezen: “Semarang, 6 Februari. In de zaak van der Waal c.s. eischte de officier van Justitie voor den hoofdbeklaagde anderhalf jaar, voor de anderen negen maanden gevangenisstraf.”

Voor Louis betekende dit dat hij negen maanden de gevangenis in moest. De definitieve eis moest nog vallen, maar de vooruitzichten voor het jonge gezin werden met de dag slechter. Het zou uit kunnen lopen op een groot fiasco, waarbij het gezin bankroet zou raken. De kinderen zouden dan uit huis geplaatst worden in een weeshuis, terwijl moeder Tilly maar moest zien hoe zij zou kunnen overleven. Echte vangnetten waren er niet, waardoor zij zich zou moeten wenden tot haar familie of genoeg moest nemen met een klein huisje aan de rand van de kampong. Dat zou de afgang betekenen van een eens zo grote, bekende koloniale familie.

Het dagblad *De Preanger-bode* uit Bandoeng en omgeving van 13 februari 1905 schreef over de definitieve uitspraak: “Semarang, 13 Februari. De raad van de justitie alhier, heden uitspraak doende in de zaak van de mishandeling van den heer Grevelink veroordeelde den

eersten beklagde van der Waal tot zes maanden en den tweeden, derden en vierden beklagde elke tot drie maanden gevangenisstraf.”

Het was definitief. Louis moest de cel in. De periode van negen maanden was ingekort naar drie maanden. Iets wat voor een Indo-Europees gezin wat op het randje van de afgrond verkeerde, moeilijk te overbruggen was. Geen van de vier heren kon zich vinden in de strafeis van de officier. Zij vroegen om gratie, terwijl de heer van der Waal in hoger beroep ging. Het *Soerabaijasch handelsblad* van 6 maart 1905 schreef erover.

To sit (in de gevangenis) of not to sit, ziedaar de vraag die meningen zich stelt in zake-van der Waal. In mijn vorigen schreef ik dat v.d. W. hooger beroep had aangeteekend en dat de drie anderen gratie hadden gevraagd. In lijnrecht tegenspraak hiermede is een bericht in de Semarang Courant van eenige dagen geleden, dat inhoudt dat v.d. W. ook gratie heeft gevraagd. Men weet geen weg meer tusschen de vele praatjes van menschen die beweren „zeker van hun zaak te zijn” of „’t zelf van den betrokkene te hebben gehoord”. Wij missen den moed het v.d. W. zelf te vragen – men denke aan de bedreiging zoodat we nog eenige dagen geduld zullen oefenen.

De dagbladen moesten het telkens hebben van informatie van anderen. Zoals in het vermelde artikel te lezen is, voelden de journalisten er niets voor om de heer van der Waal te ondervragen. Mede daardoor werden veel berichten gebaseerd op verhalen van derden. De gezondheidstoestand van de mishandelde heer Grevelink was verbeterd, wat het enige positieve nieuws was in het geheel. Aan de mishandeling had hij een gebroken neus, gekneusde ribben, een gat in zijn hoofd en losse tanden overgehouden, naast de bont en blauwe plekken over zijn lichaam. De eerste weken kon hij slechts voetje voor voetje lopen en had overal pijn, maar nu was hij zover hersteld dat hij zijn dagelijkse bezigheden oppakte.

Het *Soerabaijasch Handelsblad* van 5 mei 1905 schreef nog eenmalig over het voorval:

“Wordt men er niet „bingoeng” van? Eindelijk is dan antwoord gekomen op het gratie-rekwest van den heer v.d. Waal,

hoofdbeschuldigde in de mishandelingzaak van den heer Grevinck. Natuurlijk is het een weigerend. Gistermiddag om 5 uur is de gevangenisdeur achter v.d. W. dichtgevallen en zal hij zes maanden hebben te brommen. Het is een hard gelag, doch zeker niet onverdiend.”

De heer van der Waal was de eerste die achter de tralies verdween en moest een langere celstraf uitzitten dan de andere drie heren. Als hoofddader was het zijn eigen schuld. De andere drie heren werden eveneens opgesloten in de gevangenis. *De Locomotief* van 19 mei 1905 schrijft hierover: “Naar de gevangenis. Onder geleide van den deurwaarder werden gisteren de heeren Guldenaar en Klercks, beiden medeplichtigen in de welbekende zaak van den heer Van der Waall, aan den cipier van de centrale gevangenis overgeleverd om hun door den Raad opgelegde straf, onderscheidenlijk van 4 en 3 maanden gevangenis te ondergaan.”

Ciels vader Louis nam op 18 mei 1905 afscheid van zijn gezin en werd voor drie maanden vastgehouden in de mannengevangenis Djoernatan. Deze lag op enkele minuten loopafstand van zijn voormalige werkgever en een kwartier bij zijn gezin vandaan. Het valt echter te betwijfelen of zij hem ooit hebben bezocht. Het al erg geschade aanzien zou nog verder afzakken. Thuis werd weinig gesproken over de afwezigheid van vader. Van kinderen werd het overigens verwacht dat zij niets vroegen. Dat werd als brutaal gezien. Slechts een strenge blik of een ernstige toespreking zou het gevolg zijn.

Van eens een toean besar (heer des huizes) was Ciels vader veranderd in een kleine Boeng (minderbedeelde Indo-Europeaan die aan de rand van de kampong woonde), een positie die slechts een kleine trede boven de kampongbevolking stond. Voor de nog maar eenjarige Ciel was het een grote verandering in haar leven. Evenals de andere gezinsleden ging zij een moeilijke, onrustige tijd tegemoet en zou zij dit voorval onbewust voor de rest van haar leven meedragen. Ciel groeide op in een huis vol spanning, waar haar moeder nauwelijks tijd voor haar kon vrijmaken. Het hele gezin draaide op haar krachten. Ciel was eenzaam. Haar leven begon hierdoor slecht.

Noodgedwongen vertrek uit Semarang

Nu haar vader opgesloten was in de gevangenis, brak een moeilijke tijd aan. In een rap tempo veranderde haar omgeving. Het geld was zo goed als op, waardoor het eten simpeler bereid en in kleinere porties binnenkwam. De drie maanden die vader Louis in gevangenschap zat, zorgden ervoor dat moeder Tilly andere maatregelen moest nemen. Maar wat kan een moeder van zes kinderen doen, wanneer de vader in de gevangenis verblijft en de samenleving op je neerkijkt? Wanneer je gestigmatiseerd wordt van alle kanten? De enige bij wie zij nog om hulp kon vragen was haar familie. Toch is het voor een trotse Indische vrouw, die uit een relatief goed milieu kwam, een moeilijke stap om te moeten erkennen dat het niet meer gaat en dat hulp voor haar en haar kinderen nu echt nodig is. Het is aannemelijk dat zelfs uitstelgedrag ontstond, om de hulp zo lang mogelijk te kunnen weigeren.

Bij de familie van Ciels vader kon nauwelijks om hulp gevraagd worden. Zowel de ouders van haar vader als zijn broers Eugene, Herman en Nico waren overleden voordat Ciel werd geboren. Slechts de jongere zus van haar vader leefde nog. Ciels tante Stance was gehuwd met Herman, de jongste broer van moeder Tilly. Zij hadden drie opgroeiende kinderen, waardoor zij al snel zouden afvallen. Zij konden het geld zelf goed gebruiken. De ouders van Ciels moeder, grootvader Johan Ferdinand Fredriksz en grootmoeder Maria Djaleha, leefden nog wel, maar zij woonden in Poerwakarta. Deze kleinere stad lag op West-Java, dicht bij Bandoeng, halverwege de weg van Batavia naar Bandoeng. Naast de afstand vielen zij af vanwege hun leeftijd. Alex was net als Herman pas gehuwd en had drie opgroeiende kinderen. Ciels oom Willem bleef hierdoor als laatste over.

Volgens *Kleian's adresboek van geheel Nederlandsch-Indië* woonde en werkte oom Willem als portier van het kantoorgebouw van de suikeronderneming Klampok bij Banjoemas. Deze stad lag op ruim tweehonderd kilometer van Semarang. Voor zover bekend zijn geen foto's van hem bewaard gebleven, maar aan de hand van zijn stamkaart uit het *Stamboek van het Departement van Oorlog* kan een beeld van hem worden geschetst. Hij was 1,707 meter lang, had een hoekig gezicht met een spitse kin, een smal voorhoofd, bruine ogen en

zwart haar. Daarnaast vermeldt de kaart dat hij een mottig en gepokt gezicht had, wat een gevolg zou kunnen zijn van de pokken. Voordat hij begon op Klampok, werkte hij enkele jaren bij het Oost-Indisch Leger.

Doordat hij werkzaam was op een suikeronderneming, kreeg hij een woning voor zichzelf, welke werd betaald door zijn werkgever. Het was niet de kleinste woning. Hij was destijds nog ongehuwd en zou gemakkelijk zijn zus en de kinderen kunnen opvangen. Volgens *Kleian's adresboek* uit 1905 was dat wat gebeurde. Een jaar eerder stond het gezin van C.L. Klerks-Fredriksz nog geregistreerd als inwoners van de Karang Bidara in Semarang. Een jaar later werden zij geregistreerd als inwoners van de suikeronderneming Klampok. Vermoedelijk is Willem met de trein naar Semarang gereisd om daar zijn zus en haar kinderen op te halen. Met de weinige barang (bagage) die zij nog hadden, gingen zij met Willem terug naar de onderneming. Mogelijk heeft Willem niet alleen zijn hulp aangeboden uit vrije wil, maar evenwel uit plichtsbesef. Een ongeschreven regel in Indië was dat de oudste zoon uit het gezin zorgde voor de ouders en eventuele andere gezinsleden. Omdat oudste broer Anton reeds tien jaar eerder was overleden, was het nu aan hem om voor zijn zus te zorgen.

De eerste tijd in de nieuwe woonomgeving zullen beslist wennen zijn geweest voor het hele gezin. En al was Ciel nog maar anderhalf jaar oud, zelfs zij moest wennen aan de nieuwe omgeving. Ciel miste een vader in haar leven, waardoor zij onveilig gehecht raakte. Er heerste een andere temperatuur op de onderneming en klonken andere geluiden dan in het ouderlijk huis in Semarang. Klampok was omgeven met natuur in alle vormen en maten. Aan de ene erfgrens lagen sawahs (rijstvelden), terwijl aan de andere grens begroeiing was, waar geluiden van onder meer exotische vogels te horen waren. En al had Ciel geen herinneringen aan de stad waar zij werd geboren, de geuren en geluiden waren compleet anders.

Zoals bekend lag Klampok relatief dichtbij de steden Banjoemas en Poerwokerto. Het lag aan de voet van de berg Goenoeng Slamet. De omgeving voelde klammig aan door de combinatie van veel regenbuien en een gemiddelde temperatuur van 24,3 graden. Nu was het gezin dit vanuit Semarang enigszins gewend, toch voelde dit anders. De wind van zee was hier niet te voelen. Ciel bleef veelal op

de onderneming, waar een kleine hechte gemeenschap woonde. Gemotoriseerd vervoer naar de stad was er nauwelijks, waardoor een reis naar de stad te paard zal zijn afgelegd. Gezien de afstand was lopen immers geen optie.

Ciel groeide op in een witgeschilderd huis waar veel luchtdoorstroming merkbaar was. Dit huis stond, samen met de andere huizen van de personeelsleden van de onderneming, dichtbij de fabriekshal. Hoe dichter iemand bij de fabriekshal woonde, hoe belangrijker zijn functie was. Het is aannemelijk dat Ciel in één van de achteraf liggende huizen heeft gewoond. Ciel werd ouder en begon haar eerste woordjes te spreken. Uiteindelijk werden de eerste stapjes gezet. Zij begon haar naaste familieleden te herkennen en zag in hen veiligheid. Vooral moeder Tilly was voor haar een stabiele factor. Doordat haar moeder de opvoeding van de kinderen zelf moest doen en niet door de baboe anak (kindermeisje), kon zij met eigen ogen zien hoe Ciel uitgroeide van een baby tot een peuter. De drie maanden vlogen snel voorbij. Iedereen had zijn plaats in huis gevonden, het leven werd opgepakt.

Nu de drie maanden voorbij waren, betekende het eveneens dat vader Louis de gevangenis mocht verlaten. Op 18 augustus 1905 was hij weer een vrij man. Spoedig ging hij richting Klampok, daar niets hem nog in Semarang hield. Meer dan zijn gezin werd hij gestigmatiseerd door iedereen die hij tegenkwam. Voor zijn eigen gemoedstoestand was het beter om weg te gaan.

Met de terugkomst van vader was het gezin weer compleet. Het gaf een dubbel gevoel bij alle gezinsleden. Enerzijds waren zij blij dat hij terug was, anderzijds was er frustratie over wat hij hen had aangedaan. Hij had zijn gezin in nog zwaarder weer gebracht en door zijn toedoen moesten ze zelfs hun eigen thuisstad verlaten. Ze moesten de enige omgeving die zij kenden inruilen om bij een familielid hun intrek te nemen. Vader zal veel hebben moeten doen om het weer goed te maken voor zijn gezin.

Voor Ciel, die inmiddels bijna twee was, was het misschien nog wel het meest onwennig. Ineens was daar een vreemde man in huis, die bij iedereen in de armen vloog en haar behandelde als zijn lieve kleine meisje. Zij had geen enkele herinnering aan hem, waardoor zij angstvallig bescherming zocht bij de enige die haar veiligheid had

geboden. Haar eigen moeder was degene waar zij naar terug bleef gaan.

Het nieuws uit de kranten was weer overgewaaid, maar de naweeën bleven voelbaar. Het was nu aan Ciels vader om te laten zien dat hij capabel genoeg was om een nieuwe betrekking te vinden. Iets wat vanaf een onderneming als Klampok, ver buiten de stad, moeilijk was. Via dagbladen werd personeel gevraagd voor uiteenlopende functies, maar het bleef lastig. Er was altijd wel iemand die beter was of gewoonweg Hollander. Het was belangrijk dat Louis snel een betrekking zou vinden, want het gezin kon niet blijven leven van het geld van oom Willem.

In *Kleian's adresboek* van 1906 is te lezen dat Louis een betrekking heeft gevonden. Het was er een die veel lager was dan zijn functie bij de Semarang-Joana Stoomtram Maatschappij. Ciels vader was in dienst gekomen op Klampok. Waarschijnlijk werd een snijveldopzichter gezocht. De functie werd gegeven aan Louis en hij had geen andere keus dan hem aan te nemen. Hoogstwaarschijnlijk heeft oom Willem nog bijgedragen aan het aannemen van Louis als medewerker. Hij kon een goed woordje voor hem doen op het kantoor. Tijdens het aanprijzen is beslist het grote gezin benoemd, wat misschien de werkgever nog sneller overtuigde. Wat de reden ook was, het belangrijkste was dat Louis een betrekking had gevonden en een inkomen had. Zou hij zijn best blijven doen, dan waren hij en zijn gezin verzekerd van een woning op kosten van de werkgever.

Iedere ochtend moest Louis naar kantoor komen om daar de taken van de dag te horen. Hij kreeg een snijveld, ook wel tuin genoemd, aangewezen waarvan hij de opzichter was. Daar controleerde hij de planten en stuurde de aanwezige koelies (inlandse medewerkers) aan.

Een nieuwe tijd brak hiermee aan voor Ciel en de andere gezinsleden. Ze moesten allemaal een nieuwe balans in hun huis en leven gaan vinden. De bodem van de neerwaartse spiraal was bereikt, het zou weer beter gaan. Er was een weg omhoog.